

Okupacja ziem polskich podczas drugiej wojny światowej to szczególny okres w historii naszego narodu. Choć Wojsko Polskie w 1939r. nie zdołało odeprzeć najazdu hitlerowskich Niemiec i stalinowskiej Rosji, to Polacy nie ulegli agresorom. Klęskę wrześniową traktowano jako przegraną kampanię, a nie wojnę. Wobec niemożności otwartego przeciwstawienia się okupantom, prowadzono walkę metodami konspiracyjnymi. Już w toku walk wrześniowych zaczęły kształtować się załóżki organizacji konspiracyjnych, które później rozwinęły się w podziemne formacje zbrojne. Największą z nich była ta, którą kierował Wódz Naczelny Polskich Sił Zbrojnych oraz rząd polski działający na emigracji w Europie Zachodniej. Początkowo występowała ona pod nazwą Służba Zwycięstwu Polski, od 1940r. Związek Walki Zbrojnej, a od lutego 1942r. Armia Krajowa, którym to mianem określa się całą zbrojną konspirację niepodległościową w okupowanej Polsce, gdyż podporządkowały się jej niemal wszystkie podziemne organizacje bojowe. Podczas wykonywania planu „Burza” w 1944r. w szeregach AK służyło ponad 350 tysięcy żołnierzy. W toku tych walk mieli oni zapewnioną pomoc i opiekę medyczną. Niósł ją wyszkolony w konspiracji personel służby zdrowia AK.

Wskazać należy, iż totalne wyniszczanie ludności polskiej przez władze okupacyjne spowodowało ogromne zapotrzebowanie na opiekę lekarską. Eksterminacją objęto również personel medyczny. Spośród 14 tysięcy lekarzy sprzed wojny, w jej toku zamordowano prawie 6 tysięcy. Zlikwidowano studia medyczne. Władze hitlerowskie włączyły medycynę do walki przeciwko Polakom. W tych warunkach lekarze polscy, chroniąc i ratując życie swych rodaków, walczyli o polską rację stanu. Dlatego też o współdziałanie z nimi zabiegali oficerowie wojska polskiego oraz politycy, którzy organizowali podziemną walkę przeciwko okupantom. Powierzali im tworzenie podziemnych ogniw pomocy medycznej, a także konspiracyjne szkolenie personelu do pracy w tych ogniwach. Szczególnie pilną sprawą było przygotowanie lekarzy, pielęgniarek i sanitariuszek do służby w AK.

*Płk dr med. Leon Strehl - szef służby zdrowia
Komendy Głównej AK, komendant Szpitala
Ujazdowskiego (1940-1944)*

Zabieg operacyjny w partyzanckim szpitalu polowym

Organizatorzy służby zdrowia AK należeli do inicjatorów tajnych szkoleń medycznych w wielu miastach. Głównym ich ośrodkiem była Warszawa. Swoistym zaś centrum kształcenia klinicznego studentów tajnych kompletów w tym mieście stał się Szpital Ujazdowski. Ta słynna przedwojenna placówka służby zdrowia WP przez wszystkie lata okupacji zachowała zwyczaje wojskowej organizacji. Lekarzy, zwłaszcza wyższych stopniem, tytułowano według stopnia wojskowego. Większość jego personelu stanowili przedwojenni lekarze oficerowie służby sanitarnej WP. Oczywiście więc było, że w zespole tym bujnie kwitło życie konspiracyjne. Komendant szpitala płk dr med. Leon Strehl, był jednocześnie szefem służby zdrowia Komendy Głównej AK.

Naukowo i dydaktyczna rola Szpitala Ujazdowskiego wzrastała wraz z postępującym rozwiązywaniem przez władze okupacyjne wydziałów lekarskich poszczególnych uniwersytetów polskich, których wykładowcy znajdowali w nim zatrudnienie. Jako pierwsi do Warszawy przybyli wykładowcy Uniwersytetu Poznańskiego, potem Lwowskiego, a w drugiej połowie 1941r. Wileńskiego.

Posiadając znakomity zespół wykładowców przedstawiciele Szpitala Ujazdowskiego inicjowali różne formy kształcenia medycznego. Najbardziej aktywnym w tym względzie był płk prof. dr med. Edward Loth. Należał on do twórców jawnie działającej Prywatnej Szkoły Zawodowej dla Pomocniczego Personelu Sanitarnego, jak i tajnego Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Natomiast płk prof. dr med. Teofil Kucharski współtworzył konspiracyjny Wydział Lekarski Uniwersytetu Ziem Zachodnich /UZZ/, w którym zajęcia prowadzili głównie wykładowcy Uniwersytetu Poznańskiego, przesiedleni wówczas do Warszawy. W nurt pracy naukowo-dydaktycznej tych uczelni włączyli się niemal wszyscy lekarze Szpitala Ujazdowskiego. Chlubnie więc w warunkach wojny szpital ten kontynuował swe wieloletnie tradycje.

Spośród warszawskich placówek medycznych istniały w nim najkorzystniejsze warunki. Szpital Ujazdowski miał bowiem niemal wszystkie oddziały kliniczne /z wyjątkiem położnictwa, pediatrii i psychiatrii/ oraz posiadał bogatą bibliotekę naukową. Przede wszystkim dysponował doświadczonym zespołem specjalistów z zakresu różnych przedmiotów klinicznych. Między innymi należeli do nich: wspomniany wyżej płk prof. E. Loth, który prowadził zajęcia z anatomii; płk prof. T. Kucharski (wybrane zagadnienia z chorób wewnętrznych i patologii ogólnej); prof. dr Jan Szmurło z Uniwersytetu Wileńskiego wykładał laryngologię; prof. dr Lesław Węgrzynowski z Uniwersytetu Lwowskiego ftyzjatrię; doc. dr Jan Krotoski z Uniwersytetu Poznańskiego chirurgię; prof. dr Władysław Melanowski okulistykę; dr Janina Morawiecka i mjr dr Witold Tyczka neurologię. W ich zajęciach uczestniczyła większość studentów medycyny konspiracyjnego UW i UZZ.

Istotnym wzbogaceniem procesu dydaktycznego były organizowane przez płk. prof. Kucharskiego zebrania naukowe, które odbywały się w każdą sobotę pod pozorem odprawy służbowej. Lekarze i studenci wygłaszali wówczas referaty, omawiali interesujące przypadki, przedstawiali wyniki klinicznych badań naukowych. „Była to doskonała szkoła interny” wspomina Hanna Odrowąż-Szukiewicz, jedna z ówczesnych studentek.

Żołnierz AK w szpitalu

Prowadzona w Szpitalu Ujazdowskim działalność dydaktyczna nie ograniczała się do zajęć dla studentów medycyny. Szkolono tam również patrole sanitarne dla oddziałów dywersyjno-bojowych AK. Drukowano także materiały pomocnicze i instrukcje do szkolenia sanitarnego w tajnych podchorążówkach oraz regulaminy działania dla drużyn sanitarnych w oddziałach partyzanckich AK.

Podkreślić należy, iż konspiracyjne studia były wielonurtową formą walki przeciwko okupantom. Występowało w nich wzajemne przenikanie się pracy oświatowej i wojskowej. Większość lekarzy Szpitala Ujazdowskiego pełniła zarazem różnego rodzaju funkcje w AK, najczęściej jednak w jej służbie zdrowia. Starsi lekarze z Ujazdowa wykonywali kierownicze funkcje w szefostwie sanitarnym KG AK.

Natomiast młodsza kadra organizowała ogniwa pomocy medycznej w oddziałach bojowych, przede wszystkim w Kierownictwie Dywersji Kedyw/ KG AK. Szefem służby sanitarnej Kedywu był kpt.dr Cyprian Sadowski, jego zastępcą kpt. dr Czesław Narkowicz, a w oddziałach bojowych funkcje medyczne pełnili: ppor. lek. Jerzy Kaczyński, ppor. lek. Tadeusz Jankowski, ppor. lek. Jan Chomiczewski. Również wielu studentów medycyny służyło w oddziałach Kedywu. Podchorążowie, którzy przed wojną studiowali w Szkole Podchorążych Sanitarnych i kontynuowali naukę w konspiracji, często obejmowali funkcje medyków w tych oddziałach. Na przykład w utworzonym w sierpniu 1943r. batalionie „Zośka” medykiem został pchor. Zygmunt Kujawski, a w batalionie „Parasol” pchor. Zbigniew Dworak. Wynika z tego, że szkolenie wojskowo-medyczne, jakie prowadzono w SPS owocowało wspaniałymi postawami oficerów i podchorążych w służbie zdrowia AK.

W okresie realizacji planu „Burza” oddelegowano wielu lekarzy i studentów z Ujazdowa do innych okręgów AK. Między innymi na Wołyń wyjechali: ppor. lek. Jan Matulewicz, który objął tam funkcję szefa służby zdrowia 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK oraz por. lek. Grzegorz Fedorowski przejął kierowanie szpitalami polowymi w tej dywizji.

Znaczący wkład w przygotowanie kadr medycznych dla AK wniósł wileński ośrodek konspiracyjnego nauczania medycyny. Po zamknięciu Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie im. Stefana Batorego, prawie wszyscy jego wykładowcy kontynuowali nauczanie medycyny na tajnych kompletach. Zajęcia teoretyczne odbywały się w małych grupach w prywatnych mieszkaniach. Ćwiczenia prowadzono w laboratoriach i prosektoriach przyszpitalnych, niekiedy w pracowniach aptecznych.

Program nauki w wileńskich kompletach medycznych przewidywał dodatkowe zajęcia, które przysposabiały wszystkich studentów do udziału w pracach punktów ratowniczo-sanitarnych, jakie rozwijano tam dla żołnierzy AK. Studenci lat młodszych uczyli się udzielania pierwszej pomocy rannym oraz zasad działania drużyn sanitarnych. Natomiast starsi studenci uczęszczali na zajęcia z chirurgii polowej. W ten sposób przygotowano ponad 200 medyków do działalności służby zdrowia Okręgu Wileńskiego AK.

Pracownicy naukowcy tajnego wileńskiego Wydziału Lekarskiego prowadzili także kursy szkolenia dla sanitariuszek. Dzięki ich pracy kilkanaście tamtejszych brygad AK, liczących po kilkuset żołnierzy, posiadało w swym składzie lekarzy i sanitariuszki.

W większości brygad służyli lekarze dyplomowani. W niektórych jednak obowiązki lekarzy pełnili studenci najstarszych lat tajnych kompletów medycyny.

Sanitariuszki AK wśród partyzantów

Szefem służby zdrowia Okręgu Wileńskiego podczas operacji zbrojnej „Ostra Brama”, na początku lipca 1944r., był prof. dr med. Michał Reicher; w okresie międzywojennym prorektor USB, wybitny anatom i antropolog. Do udziału w tej służbie zmobilizował on wielu lekarzy, głównie chirurgów, którzy utworzyli zespoły operacyjne w wileńskich szpitalach. Zorganizował także kilka szpitali polowych. W czasie bitwy o Wilno służba ta udzieliła pomocy około 600 rannym żołnierzom.

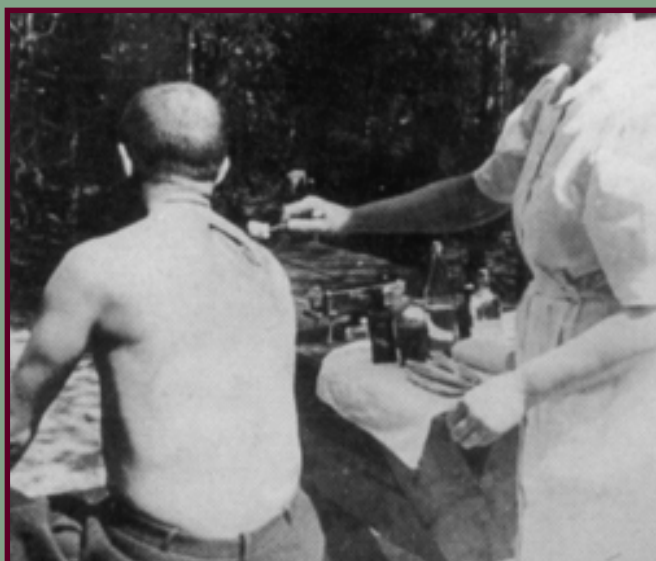
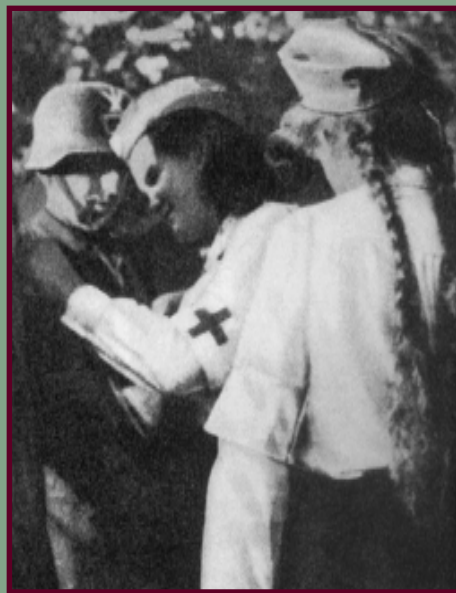
Współorganizatorem konspiracyjnych studiów medycznych w Krakowie był prof. dr med. Franciszek Walter szef służby zdrowia Okręgu Krakowskiego AK. Wykładowcy i studenci tego ośrodka również należeli do akowskich ogniw pomocy medycznej.

Tajne studia medyczne zorganizowano wówczas także w miastach, które nie miały tradycji uniwersyteckich. Na przykład w Kielcach i Częstochowie utworzono filie UZZ. Ich organizatorami i wykładowcami byli tamtejsi oficerowie lekarze AK. Kierownikiem filii kieleckiej był ppłk dr med. Józef Kalisz - szef służby zdrowia Inspektoratu Kieleckiego AK.

Stwierdzić trzeba, iż na rzecz służby zdrowia AK pracowali niemal wszyscy lekarze w okupowanej Polsce. Każdy z nich brał udział jako wykładowca w szkoleniu sanitariuszek, przeważnie harcerek, dzięki czemu przygotowano w całym kraju kilkanaście tysięcy ofiarnych członkiń personelu medycznego AK.

Jeśli zaś chodzi o przygotowanie lekarzy, to szacunkowe próby wskazują, iż w okupowanej Polsce w konspiracyjnych warunkach studiowało medycynę około 4000 studentów. Natomiast w prowadzenie tej nauki zaangażowany był ponad 500-osobowy personel dydaktyczny. Trudno ocenić jaki ich odsetek uczestniczył w działalności służby zdrowia AK. Z analizy materiałów źródłowych wynika, iż w Powstaniu Warszawskim oraz operacji „Ostra Brama” wzięli udział niemal wszyscy lekarze i studenci Warszawy, a także Wilna. W innych rejonach kraju walki nie rozwinęły się na tak dużą skalę, ale wszystkie oddziały AK posiadały należyte zabezpieczenie medyczne.

Opatrywanie rannego żołnierza

Autor: ppłk dr n .hum. Zdzisław Jezierski